

Krzysztof NOWAK

Zaolzie 1945. Wokół polskiej historiografii i historiograficznych kontrowersji

---

Abstract: Zaolzie (Olsaland) 1945. On Polish historiography and historiographical controversies

Zaolzie – a part of Cieszyn/Teschen Silesia – was always known as a conflicted area between Poland and Czechoslovakia, specially in the years 1918–1920, 1938, 1939–1945 (in exile) and 1945–1947. Because of the political situation, the objective reconstruction of the last conflict, started in the May 1945, was until the changes in Central Eastern Europe in 1989 impossible. The real breakthrough was the book of Marek Kamiński Polish Czechoslovak political relations 1945–1948 edited in 1990, which opened up a discussion about this forgotten period. Now, thanks to the books by Kamiński, Nowak, and Friedl a lot of so called “white patches” in the history of Zaolzie after WW II are dissolved. Probably the new facts about Zaolzie and the Polish minority in Czechoslovakia we can find only in the Russian archives. On the other hand, the historiography is still “bombed” by amateurish works which are typical example of the local emotions on the borderlands.

Key words: Zaolzie – Silesia – 20th century – Polish historiography

---

Śląsk Cieszyński wraz z Zaolziem¹ odgrywał ważną rolę w stosunkach między Warszawą a Pragą w I połowie XX wieku. Charakter przegranej Polaków w konflikcie granicznym z ČSR w latach 1918–1920, zajęcie Zaolzia przez Polskę w 1938 r., spory o Zaolzie na gruncie emigracyjnym w latach II wojny światowej, spory na tle przywództwa politycznego w Europie Środkowo-Wschodniej, czy kontrowersje wokół sytuacji mniejszości narodowych powodowały, iż część publikacji poświęcona problematyce zaolziańskiej cechował i cechuje spory ładunek emocji.

---

1 Termin „Zaolzie”, jako zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, nie oznacza całego obszaru między granicą na rzece Olzie (wyznaczoną przez Radę Ambasadorów 28 VII 1920) a rzeką Ostrawicą na pograniczu z Morawami, lecz jedynie obszar zamieszkiwany za Olzą zwarcie przez ludność polskojęzyczną, w przybliżeniu obszar dawnych pow. Czeski Cieszyn i Frysztat, bez pow. Frydek. Terminy „Zaolzie”, „zaolziański”, „Zaolzianin” dotyczą tylko Polaków i przed 1920 r. nie występowały. Czesi używają najczęściej terminu „Těšínsko”, choć ostatnio pojawiają się także określenia „Zaolži”, „Zaolši”.

Jeszcze do niedawna polsko-czechosłowackie stosunki polityczne i dzieje mniejszości polskiej na Zaolziu po 1945 roku stanowiły temat zakazany dla historyków. Nic w tym dziwnego, gdyż okres ten wypełniał przede wszystkim toczący się w latach 1945–1947 kolejny spór graniczny między obu państwami, a więc kwestia nie za bardzo pasująca do „zadekretowanej” po wojnie przez komunistów przyjaźni między nimi. O ile w PRL i ČSR/ČSSR podejmowano temat Zaolzia po zakończeniu II wojny światowej (a wraz z nim etnicznego pogranicza polsko-słowackiego w Czadeckiem, na Orawie i Spiszu i dawnego pogranicza niemiecko-czeskiego w Kłodzkim, Głubczyckim i Raciborskim), to z reguły z istniała konieczność uwzględniania klasowego punktu widzenia, a więc przeciwstawienia dążących rzekomo do wzajemnej współpracy i przekreślenia negatywnej spuścizny „beckowskiej Polski” i I Republiki Czechosłowackiej polskich, czeskich i słowackich komunistów reprezentantom sił przedwojennych i burżuazyjnych. Tym ostatnim zależeć miało na podtrzymywaniu irredenty, nastrojów rewizjonistycznych i destabilizacji sytuacji na pograniczach. Próby bardziej obiektywnego podejścia do dziejów powojennych stosunków polsko-czechosłowackich był hamowane przez cenzurę, co w sytuacji, gdy oba państwa miały charakter totalitarny i nie były zewnętrznymi suwerenne było oczywiste. Nie miało znaczenia, iż w badaniach chodziło o okres historycznie zamknięty. Stąd tych kilka ważniejszych opracowań na temat lat 1945–1947, które ukazały się w okresie komunistycznym, mimo iż zawierały niekiedy cenne poznawczo informacje, należy dziś lokować już co najwyżej w polu zainteresowań historii historiografii.²

Należy jednak oczywiście wspomnieć o stanowiącej już dziś historiograficzną klasykę i nadal chętnie cytowanej dysertacji doktorskiej warszawskiego historyka Marka Kazimierze Kamińskiego *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, której druk

2 Zob. np. fragmenty: Lidia BUCZMA – Eugeniusz GAJDA, *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1944–1970*, *Sprawy Międzynarodowe*, 1970, nr 7; Włodzimierz T. KOWALSKI, *Polityka zagraniczna RP 1944–1947*, Warszawa 1971; Zbigniew OPOKA, *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1944–1948*, in: *Polityka zagraniczna Polski. Wybrane problemy*, *Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej*, 1973, nr 75; Wiesław DOBRZYCKI, *Granica zachodnia w polityce polskiej 1944–1947*, Warszawa 1974; Karol FIEDOR, *Z dziejów polskiego szkolnictwa i życia kulturalno-oświatowego na Zaolziu w latach 1945–1975 w świetle Zwrotu*, w: *Z zagadnień oświaty i wychowania w Polsce i na Zaolziu*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 495, Historia XXXII, Wrocław 1980, s. 145–199; L. ZARAŚ, *Polski Związek Zachodni – Obwód Cieszyński 1945–1950*, *Zaranie Śląskie*, 1980, z. 1; s. 89–91; Wiesław BALCERAK (red.), *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-czechosłowackich*, t. I: 1944–1960, cz. 1: 1944–1948, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985; Bogusław Sławomir KUNDA, *Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji w latach 1945–1950*, w: E. Kopcia (red.), *Z polsko-czechosłowackiego sąsiedztwa. Studia i szkice*, Katowice 1985; s. 75–91; Stanisław ZAHRADNIK, *Odbudowa życia organizacyjnego ludności polskiej na Śląsku Cieszyńskim w latach 1945–1947*, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 1987, nr 3, s. 457–476; Janusz SKODLARSKI, *Epilog układu Sikorski – Beneš. Z dziejów polsko-czechosłowackich w latach 1939–1949*, Łódź 1988.

w 1980 r. wstrzymała interwencja władz komunistycznych i została ona opublikowana dopiero w 1990 r.³ Trudno więc mówić o jawnych historiograficznych sporach i polemikach polsko-czesko-słowackich, czy obiektywnym dialogu na temat powojennych dziejów na podstawie prac sprzed 1989 r. W przypadku sporu o Zaolzie, Spisz, Orawę, Głubczyce, Racibórz i Kłodzko istniał bowiem problem: spór ten nie był po prostu naukowo rozpoznany, a część historyków unikała głębszej analizy tych wydarzeń. Zaolzie i w ogóle konflikty między „bratnimi” państwami należały do tzw. śliskich tematów.

Analizując polskie, czeskie i słowackie publikacje wydane przed 1989 r. należy jednak stwierdzić, że większe możliwości „przemycenia” rzetelnych informacji i opinii na omawiany temat istniały w PRL, zwłaszcza w drugiej połowie lat 80., co wynikało ze, znanej historykom, zróżnicowanej sytuacji wewnętrznej obu krajów. Jeśli nie dotyczyło to opracowań wydawanych w większych ośrodkach naukowych, to drukowane w lokalnych ośrodkach publikacje, także o charakterze popularyzatorskim, wносиły niekiedy już wówczas cenny wkład w proces stopniowej likwidacji historiograficznych „białych plam”.⁴ Z drugiej strony fakt, iż te ostatnie prace ukazywały się prawie wyłącznie na pograniczu a więc w bliskości Zaolzia, powodował, że przy ich lekturze należało brać również nawias na czynnik emocjonalny, który towarzyszył ich powstawaniu. W PRL pojawiła się także literatura drugoobiegowa,⁵ nie mająca odpowiednika w Czechosłowacji. Była dostępna również literatura emigracyjna.⁶ Z kolei w przypadku historiografii wydawanej w Czechosłowacji (głównie prace K. Kořalkovej) nie bez znaczenia był i inny odczuwalny fakt: jej mniejsze niż u historyków polskich zainteresowanie dziejami kontaktów z Polską, co bezpośrednio nie musiało wynikać z aktualnej sytuacji politycznej, czyli

3 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990. W 1980 r. opublikowano jedynie zakończenie tej książki. Zob. Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Z dziejów stosunków polsko-czechosłowackich po II wojnie światowej przed wydarzeniami lutowymi 1948 r.*, w: Wiesław Balcerak (red.), *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 75–93. Zob. także: Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Moje doświadczenia z komunistycznym aparatem represji wymierzonym w słowo pisanie*, w: Zbigniew Romek (red.), *Cenzura w PRL. Relacje historyków*, Warszawa 2000, s. 113–119.

4 Poza wspomnianymi wyżej fragmentami prac naukowych warto wymienić artykuły prasowe: J. RUSNOK, *Zaolziańska Polonia po wyzwoleniu*, Kalendarz Cieszyński 1985, Cieszyn 1984, s. 81–84; *Z Bierutem i Gomułką o Zaolziu*, Głos Ziemi Cieszyńskiej, 1989, nr 2; J. TYSZOWIECKI [Krzysztof NOWAK], *Biała plama. Konflikt o Zaolzie po 1945 roku*, Katolik, [Katowice] 1989, nr 19.

5 Zob. Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne przed konferencją trzech mocarstw w Poczdamie (maj – czerwiec 1945 r.)*, Zeszyty Problemowe Myśli Niezależnej. Historia, 1986, nr 1, s. 20–33; A. BESKID, *Zaolzie*, Kierunek, 1986, nr 2, s. 3–11; TENŻE, *Zaolzie*, Jesteśmy 1988, styczeń-luty, s. 32–38.

6 Zob. przedruk A. BESKID, *Zaolzie*. Zeszyty Historyczne, [Francja] 1986; z. 78, s. 79–89 i Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne przed konferencją trzech mocarstw w Poczdamie (maj–czerwiec 1945)*, Zeszyty Historyczne, 1987, z. 81, s. 220–238; z. 82, s. 106–122. (Artykuł ten trzykrotnie odrzuciła cenzura w PRL.)

odczuwalnemu nięchętnemu stosunkowi władz czechosłowackich do bliższych kontaktów z PRL,⁷ lecz również z utrwalonej tradycji i stereotypów. Poza tym, merytorycznie błędne opinie w niektórych historycznych opracowaniach obu stron mogły także wynikać nie tyle z racji ideologicznych, ile ze zwyczajnej niewiedzy.

Wydrukowana w 1990 r. wspomniana praca Marka K. Kamińskiego stała się księgarskim bestsellerem. Wpisywała się znakomicie w panującą wówczas atmosferę walki z „białymi plamami” w historiografii. Polscy historycy uzyskali nieskrępowany dostęp do czechosłowackich archiwów. W obu podzielonych częściach Śląsku Cieszyńskiego zainteresowane historią polskie środowiska czekały na nowe publikacje, także na temat lat powojennych. Książka Kamińskiego została we fragmentach przedrukowana w ukazującym się w Cieszynie *Głosie Ziemi Cieszyńskiej*.⁸ Czujące się pokrzywdzone przez historię i historiografię środowiska polskie na Zaolziu domagały się od historyków i władz obu państw nowych badań historycznych nad dziejami regionu, a w *Głosie Ziemi Cieszyńskiej*, *Kalendarzu Cieszyńskim*, w wychodzącej na Zaolziu od 1945 r. gazecie *Głos Ludu* i wydawanym tam od 1949 r. miesięczniku *Zwrot* drukowano, wolne już od cenzury, wspomnienia, prywatne dokumenty i opracowania poświęcone dziejom najnowszym. Toczyła się także dyskusja związana z tą tematyką, w której wzięli udział historycy z Polski: W. Balcerak, J. Tomaszewski, K. Nowak.⁹ Pod auspiciami czeskich i polskich placówek,

7 Zob. Krzysztof NOWAK, *Cierpkie pobratymstwo – stosunki polsko-czechosłowackie w opiniach dyplomacji PRL*, w: Irena Stawowy-Kawka (red.), *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku. Historia – religia – kultura – polityka*, Kraków 2012, s. 257–272.

8 Zob. Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Spór o Zaolzie*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1990, nr 23–41. Gazeta ta przedrukowała również fragmenty książki czeskiego historyka Karla KAPLANA, *Pravda o Československu*, Praha 1990 (w 1985 r. książka ukazała się w Monachium jako: *Poválečné Československo. Československo 1945–1948. Národy a hranice*). Zob. TENŽE, *Stosunki czechosłowacko-polskie 1945–1947*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1990, nr 18–22.

9 Zob. *Lato 1945 nad Olzą*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1989, nr 32; Krzysztof SZELONG, *Polskie flagi na Zaolziu*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1990, nr 10; Krzysztof NOWAK, *Polski Komitet Zaolziański*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1990, nr 17; W. OSZELDA, *Polski Komitet Zaolziański*, *Głos Ziemi Cieszyńskiej*, 1990, nr 22; Krzysztof NOWAK, *Cieszyn na arenie dyplomatycznej*, *Kalendarz Cieszyński* 1990, Cieszyn 1989, s. 55–57; Krzysztof SZELONG, *Jak handlowano Cieszynem*, *Kalendarz Cieszyński* 1990, Cieszyn 1989, s. 49–50; Krzysztof NOWAK, *Jak przegraliśmy Zaolzie*, *Kalendarz Cieszyński* 1991, Cieszyn 1990, s. 57–67; Karol MUSIAŁ, *Nie jestem szowinistą*, *Kalendarz Cieszyński* 1992, Cieszyn 1991, s. 69–71; Stanisław ZAHRADNIK, *Czy mamy naszą placówkę naukową?* *Głos Ludu*, 1991, nr 101; TENŽE, *Polityka narodowościowa względem polskiej grupy narodowościowej w Czechosłowacji po r. 1945 i wyniki jej realizacji*, *Głos Ludu*, 1990, nr 3. Zob. także cykl Stanisława ZAHRADNIKA, *Polska grupa narodowościowa w Czechosłowacji 1920–1990*, *Głos Ludu*, 1990, nr 18–97; cykl *Zaolzie w świetle faktów i dokumentów*, *Głos Ludu*, 1991 od nr 50 z przerwami do nr 129; Stanisław ZAHRADNIK, *Kronika czynów niegodnych*, *Zwrot* 1990, nr 3, s. 4–8; TENŽE, *Pierwsze chwile wolności*, *Zwrot*, 1990, nr 4; A. Kocur, *Wspomnienia nauczyciela*, *Zwrot*, 1990, nr 3; s. 27–29; Krzysztof NOWAK, *Andersowcy*, *Zwrot*, 1991, nr 3, s. 1–24; A. STRZYBŃY, *Agitator*, *Zwrot*, 1991, nr 6, s. 15–17; K. MRÓZEK, *Moja mistrzowicka mikroepopeja*, *Zwrot*, 1992, nr 2, s. 33–38.

towarzystw naukowych oraz dyplomacji obu państw powstawały komisje historyczne, odbyło się kilka polsko-czeskich konferencji historycznych, którym ze strony czeskiej ton nadawał, podobnie jak w polemikach prasowych, głównie J. Valenta.¹⁰ Materiał z dwóch takich spotkań na pograniczu ukazał się drukiem.¹¹ Jak się jednak okazało, celem niektórych dyskusji, zwłaszcza na szerszym forum, była nie tyle próba obiektywnego przedstawienia przeszłości, ile zapędzenie jednej czy drugiej strony w „kozi róg” lub zmuszenie jej do „posypania głowy popiołem” za decyzje polityczne z przeszłości.¹² Negatywne przyjęcie w Polsce i przez Zaolzian opublikowanej w 1992 r. w języku czeskim i polskim pracy *Nástin dějin Těšínska / Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*¹³ wraz z toczącymi się, miejscami ostrymi, polemikami prasowymi na cieszyńskim pograniczu, na pewien czas zahamowały niektóre wspólne inicjatywy. W następnych dwóch latach podobne nastroje towarzyszyły dyskusji nad, uznaną przez część Zaolzian za zbyt jednostronną, książką historyka z Katowic E. Długajczyka *Tajny front na granicy cieszyńskiej*, poświęconej dywersji w latach międzywojennych.¹⁴ Nagromadzonego latami bagażu emocji nie udało się rozładować, choć oczywiście można ponownie postawić pytanie, czy, biorąc pod uwagę cały polsko-czechosłowacki kontekst historyczny, mogło być wówczas inaczej?

Praca Kamińskiego, oparta głównie na dokumentach polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, stała się w Polsce podstawą do prowadzenia dalszych badań nad problematyką Zaolzia po zakończeniu II wojny światowej. Już w 1990 r. w paryskich *Zeszytach Historycznych* ukazał się, oddany do druku latem 1989 r., artykuł H. Godulskiego

-
- 10 Zob. np. B. GLAC, *Wymazywanie białych plam*, Głos Ludu, 1990, nr 125; W. A. BERGER, *Seminarium*, Głos Ludu, 1990, nr 132; Jaroslav VALENTA, *Trudne lata 1918–1920*, Głos Ludu, 1990, od nr 123 z przerwami do nr 140; E. JONSZTA, *Jeszcze o trudnych latach 1918–1920*, Głos Ludu, 1990, nr 146; Stanisław ZAHRADNIK, *Zaolzie w oczach pana Valenty. Uwagi*, Głos Ludu, 1991, nr 89.
  - 11 Rudolf ŽÁČEK (red.), *Slezsko v československo-polských vztazích 1918–1947*, Opava 1991; Dan GAWRECKI i in. (red.), *Rola Śląska Cieszyńskiego w czechosłowacko-polskich stosunkach od 1918 do dziś. Úloha Těšínska v československo-polských vztazích od 1918 dodnes*, Bohumín 1991.
  - 12 (KN), *W cieniu polityki*, Głos Ziemi Cieszyńskiej, 1992, nr 29. Dyskusje te, wraz z innymi artykułami historycznymi z lat 1989–1992 w prasie na pograniczu polsko-czeskim omówił pokrótce także Mečislav BORÁK, *Očima Polaků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle českého tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*, Opava 2010.
  - 13 *Nástin dějin Těšínska*, Ostrava – Praha 1992; Mečislav BORÁK – Dan GAWRECKI (red.), *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, Ostrava – Praga 1992. Zob. Stanisław ZAHRADNIK, *Rodzi się nowa publikacja o czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim*, Głos Ludu, 1992, nr 37. Recenzje zob.: Pamiętnik Cieszyński, 1993, t. 7; s. 165–174 (autorzy: E. Buława, W. Gojniczek, K. Nowak, I. Panic, K. Szelong); Dzieje Najnowsze, 1993, nr 3, s. 97–102 (E. Buława, K. Nowak, K. Szelong); Studia Historyczne, 1995, nr 2, s. 280–283 (J. Grygiel).
  - 14 Edward DŁUGAJCZYK, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993. Opinie zob. m. in: *Zwrot*, 1994, nr 4, s. 51–53; nr 6, s. 62–64; nr 8, s. 67; *Głos Ludu*, 1994, nr 42.

(K. Nowaka) rozszerzający dzieje konfliktu granicznego o pewne aspekty regionalne.¹⁵ Od połowy lat 90., gdy wcześniejsze emocje nieco opadły, ukazywały się kolejne pozycje na temat dziejów konfliktu o Zaolzie po 1945 r., w których wykorzystywano także nowe archiwalia.¹⁶ Były wśród nich także opracowania autorów zaolziańskich.¹⁷ Powstały

-
- 15 H. GODULSKI [Krzysztof NOWAK], *Na Zaolziu. 1 maja 1945 – marzec 1947*, Zeszyty Historyczne, 1990, z. 91, s. 37–54. Z innych prac wydanych w tym okresie w Polsce zob. fragmenty: Urzula KACZMAREK, *Aktywność kulturalno-oswiatowa Polonii w Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republice Demokratycznej, Rumunii i na Węgrzech w latach 1945–1989*, Poznań 1991; Wojciech WRZESIŃSKI (red.), *W stronę Odry i Bałtyku. Wybór źródeł (1795–1950)*, t. IV: *Od Poczdamu do Zgorzelca (1945–1950)*, wybór i oprac. Tadeusz MARCZAK, Wrocław – Warszawa 1991; Stanisław ZAHRADNIK – Marek RYCZKOWSKI, *Korzenie Zaolzia*, Warszawa – Praga – Trzyniec 1992 (ostatnią książkę można uznać za odpowiedź na *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*).
- 16 Zob. fragmenty: Krzysztof NOWAK, *Z zaolziańskich raportów do Jakuba Bermana*, Pamiętnik Cieszyński, 1993, t. 6, s. 104–113; Jacek GOCLON, *Sytuacja ludności polskiej na Zaolziu w latach 1945–1947 – w relacjach polskich działaczy niepodległościowych Śląska Cieszyńskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego, 1996, Historia, z. 33; s. 93–120; Andrzej KASTORY, *Rewanż za Monachium. Z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947*, Kraków 1996; Tadeusz MARCZAK, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1945–1950*, Wrocław 1995; Krzysztof NOWAK, *Próby przejścia władzy na Zaolziu przez Polaków w 1945 roku*, Studia i Materiały z Dziejów Śląska, 1996, t. 21; Piotr PAŁYS, *W kwestii czechosłowackiej akcji zbrojnej w Kłodzkiem i polskiej na Śląsku Cieszyńskim w 1945 roku*, Pamiętnik Cieszyński, 1998, t. 13; Tadeusz SIWEK – Stanisław ZAHRADNIK – Józef SZYMECZEK, *Polská národní menšina v Československu 1945–1950*, Praha 2001; Stanisław MROWCZYK, *Sztab zaolziański. Wspomnienia z działalności grupy powołanej w 1945 r. mającej poczynić przygotowania do przejścia Zaolzia przez Polskę*, Przegląd Historyczny, 2002; nr 2, s. 211–236; Z. KONIECZNY, *Nieudana próba osadnictwa reemigrantów polskich z Czechosłowacji w powiecie jarosławskim*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, 2003, t. XVII; s. 129–137; Józef SZYMECZEK (ed.), *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)*, Český Těšín 2004; Wojciech MATERSKI, *ZSRR wobec polsko-czechosłowackiego sporu terytorialnego*, w: Zbigniew Karpus – Jarosław Kłaczek – Mariusz Wołos (red.), *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Mieczysławowi Wojciechowskiemu*, Toruń 2005, s. 627–654; Wojciech MATERSKI, *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*, Warszawa 2007; Józef SZYMECZEK, *Kościół Ewangelicki w czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*, Cieszyn 2008; *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*. Koordynator projektu Grzegorz GAŚSIOR, oprac. red. A. KNYT, Warszawa 2008; Wojciech MATERSKI – Waldemar MICHOWICZ (red.), *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI: 1944/1945–1989, Warszawa 2010. Spór o Kłodzko, Głubczyce, Racibórz opracował głównie P. Pałys. Zob. Piotr PAŁYS, *Czechosłowackie roszczenia graniczne wobec Polski 1945–1947. Racibórz, Głubczyce, Kłodzko, Opole* 2007; TENŽE, *Skupiska czeskie w Kłodzkiem, Raciborskiem, Głubczyckiem i Żytawskim wobec planów zmiany granic państwowych po II wojnie światowej*, Toruń 2009 (tam podano jego wcześniejsze i inne opracowania). Zob. także Paweł SZYMKOWICZ, *Polsko-czechosłowacki konflikt graniczny na odcinku Śląska Opolskiego i Opawskiego w latach 1945–1947*, Opole 2002. W przypadku sporu na pograniczu polsko-słowackim ostatnio zob. zwłaszcza fragmenty Julian KWIEK, *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945–1957*, Kraków 2002.
- 17 Zob. fragmenty wymienionych wyżej prac T. Siwka, S. Zahradnika, J. Szymeczka, G. Gąsiora, R. Barona.

również polskie omówienia stanów badań z związanych z tą problematyką.¹⁸ Na dzień dzisiejszy w przypadku historiografii polskiej, nie licząc pracy Kamińskiego, najobszerniejszym materiałowo ujęciem wydarzeń rozgrywających się wokół Zaolzia w 1945 r. i latach następnych są fragmenty publikacji K. Nowaka z 2010 i 2012 r. *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, która zawiera także obszerny stan badań polskich, czeskich i słowackich.¹⁹ Jeśli do wymienionych wyżej prac dodamy publikacje wraz z ich bibliografiami czeskiego historyka J. Friedla²⁰ możemy stwierdzić, że wiele „białych plam” w rekonstrukcji dziejów Zaolzia po 1945 r. i szerszych stosunków polsko-czechosłowackich w tym okresie w zasadzie już nie istnieje.

Dzięki wykorzystaniu nowych bądź niedostępnych wcześniej źródeł i powstałym po stronie polskiej i czeskiej (przede wszystkim dzięki pracom Friedla) artykułom, fragmentom szerszych monografii i syntez, odrębnym monografiom i syntezom a także dzięki edycjom źródłowym i opublikowanym wspomnieniom tematyka wydarzeń związanych z Zaolziem w 1945 r. i latach następnych (a także z Orawą, Spiszem, Kłodzkiem, Głubczycami i Raciborzem) jest już w miarę dobrze rozpoznana. Więcej publikacji ponownie jest przy tym po stronie polskiej. Dotyczy to zarówno aspektów dyplomatycznych, jak i regionalnych. Także pewne dyskusyjne kwestie, które krótko po „jesieni ludów” wywoływały polemiki wśród polskich badaczy i pasjonatów historii, uległy dezaktualizacji. W przypadku Zaolzia chodziło m.in. o takie sprawy jak zasadność polskich postulatów terytorialnych a więc i etnograficznych na tym terenie także w 1945 r., geneza aktywności polskich władz komunistycznych w sprawie Zaolzia, zbytnia ideologizacja konfliktu czyli spychanie odpowiedzialności za napięcie na pograniczu głównie na siły „reakcyjne”, rola Zaolzia w powojennej polityce zagranicznej Polski i Czechosłowacji,

18 Zob. fragmenty: Krzysztof NOWAK, *Zaolzie w historiografii polskiej po 1989 roku*, w: Mečislav Borák (ed.), *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference k 50. výročí Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*, Opava 1998, s. 349, 354–355; Roman BARON, *Polsko-české / československé vztahy a polská menšina v zahraniční historiografii (stav bádání na počátku 21. století)*, w: Irena Stawowa-Kawka (red.), *Obraz konfliktů między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Kraków 2007, s. 89–93; Roman BARON, *Wzajemne stosunki u progu współczesności. Stan badań na początku XXI wieku*, w: tenże, *Między Polską a Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009, s. 119–125.

19 Krzysztof NOWAK, *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, Katowice – Cieszyn 2010; II wyd. zmienione Cieszyn 2012.

20 Zob. fragmenty: Jiří FRIEDL (ed.), *Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (1945–1949)*, Czeski Cieszyn 2007; TENŽE, *Vztahy mezi Československem a Polskem v letech 1945–1949*, w: Zdeněk Jirásek – Jiří Friedl, *Rozpáité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008, s. 11–339; Jiří FRIEDL (ed.), *Státní politika vůči polské menšině na Těšínsku v letech 1945–1949. Výběrová edice dokumentů*, Praha – Český Těšín 2011; TENŽE, *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*, Praha – Brno 2012.

problem tzw. polskich okupantów i volkslisty na Zaolziu, czy nawet taki „drobiazg” jak problem rzekomej mniejszości czeskiej między Cieszynem a Bielskiem. Najwięcej nowych i poszerzonych od czasów książki Kaplana z 1985 i 1990 r. oraz Kamińskiego z 1990 r. informacji o Zaolziu a więc aktywności dyplomacji obu państw i sytuacji na obszarze spornym zawierają publikacje Friedla i Nowaka.

Dobrze obecnie rozpoznana jest geneza powojennego konfliktu granicznego, niue tylko na odcinku Zaolzia, jego etapy od wiosny 1945 r., a więc wzrost napięcia w maju i czerwcu 1945 r., rokowania moskiewskie w czerwcu 1945 r., polskie inicjatywy dyplomatyczne z listopada 1945 r., po działania środowisk politycznych, społecznych i kulturalnych z nim związanych w obu państwach, postawy i aktywność Polaków i Czechów na Zaolziu, reakcje na konflikt w Polsce i Czechosłowacji, kolejne dwustronne rokowania, przyczyny wzrostu i opadania napięcia między Warszawą a Pragą do 1947 r. Być może wątpliwości u części polskich historyków będą jednak wzbudzać wprowadzone przez J. Friedla zmiany w periodyzacji opisywanych wydarzeń z lat 1945–1947 lub 1945–1948 na lata 1945–1949, co historyk ten odpowiednio stara się uzasadnić. Cenne jest również to, że polscy historycy wykorzystują w swoich badaniach coraz częściej także źródła czeskie, czego nie można niestety powiedzieć o penetracji archiwów polskich przez historyków czeskich, poza J. Friedlem. Wydaje się, że również i obecnie wynika to po części z mniejszego zainteresowania historią Polski ze strony czeskiej niż odwrotnie, czego potwierdzeniem może być choćby fakt, iż do dnia dzisiejszego nie ukazała się czeska synteza dziejów Polski.

Aktualnie nie ma więc już sporów co do tak często wcześniej ukrywanego bądź rozmywanego faktu, iż w 1945 r. to komuniści z Polskiej Partii Robotniczej najgłośniejszy domagali się utrzymania Zaolzia w granicach powojennej Polski, licząc na zdobycie większego poparcia w polskim społeczeństwie, które, niezależnie od przekonań politycznych, uznawało decyzję Rady Ambasadorów z 28 VII 1920 r. za krzywdzącą. Z podobnych motywów czeski komuniści optowali za przyłączeniem do Czechosłowacji Kłodzkiego, Głubczyckiego i Raciborskiego, a słowaccy za pozostawieniem w Czechosłowacji nabytków Państwa Słowackiego z 1939 r. na północnym Spiszu i górnej Orawie. Ważną rolę grały też emocje, które udzielały się obu stronom. Próba przejścia władzy na Zaolziu przez Polaków w pierwszym tygodniu maja 1945 r. nie powiodła się, a władze czechosłowackie przystąpiły do pacyfikacji aktywności politycznej ludności polskiej, sondując jednocześnie możliwości tworzenia własnej administracji między Kłodzkiem a Raciborzem. Między 15 a 18 czerwca 1945 r. zaistniała groźba starcia zbrojnego, zażegnana przez stronę sowiecką. Należy podkreślić, że historycy są zgodni, iż Pradze nie zależało, wbrew nadziejom wielu Słowaków, na utrzymaniu na Spiszu i Orawie granicy z lat 1939–1945. Nawet w przypadku gdyby z polskiej strony padła zgoda na taką linię graniczną

w zamian za przynajmniej część Zaolzia, odpowiedź dyplomacji ČSR byłaby negatywna. Czechosłowacja oficjalnie nie brała pod uwagę rewizji granicy 1920 r. na Śląsku Cieszyńskim, jedynie końcem 1945 r. w ścisłym kręgu K. Gottwalda i E. Beneša chwilowo pojawiły się propozycje drobnych korekt. Istotne było również, że pretensje do byłych ziem poniemieckich Praga nie traktowała jako przeciwwagi dla polskich roszczeń na Zaolziu, ale jako odrębne zagadnienie. Nie ma już również dziś wśród poważnie traktujących swoją profesję polskich czy czeskich historyków wątpliwości co do faktu, iż Polacy na Zaolziu w większości są ludnością autochtoniczną. Historycy są także zgodni, że tzw. Morawcy w Głubczyckiem i Raciborskiem oraz Czesi w Kotlinie Kłodzkiej w większości nie posiadali czeskiej świadomości narodowej. Nieco inaczej jest w przypadku pogranicza polsko-słowackiego. Choć stwierdzenia części zainteresowanych historią osób o autochtonicznej ludności narodowości polskiej w Czadeckiem i w słowackich obecnie częściach Orawy i Spisza jest merytorycznym błędem, to jednak takim samym błędem jest negowanie etnicznie polskich korzeni wśród części tej ludności (tzw. *gorali*), mimo jej słowackiej tożsamości narodowej. W przypadku części badaczy słowackich w grę wchodzi także przypisywanie słowackiego pochodzenia etnicznego tym orawskim i spiskim autochtonom w Polsce, którzy uważają się za Polaków, co świadczy o nieznajomości, lub celowej ignorancji procesów narodowościowych zachodzących w warunkach pogranicza²¹.

Analizując publikacje dotyczące pogranicza polsko-czechosłowackiego po zakończeniu II wojny światowej można jednak dodatkowo zasugerować, aby przyszli autorzy kolejnych publikacji na ten temat więcej uwagi poświęcali międzynarodowym uwarunkowaniom konfliktu granicznego i próbowali częściej umiejscawiać go w szerszym kontekście historycznym. Wybuch konfliktów na pograniczach między Polską a Czechosłowacją wiosną i latem 1945 r. okazał się bowiem jednym z wielu lokalnych zatargów, które komplikowały wówczas stosunki między krajami o wzajemnych zadawnionych nieporozumieniach, przede wszystkim w Europie Środkowo-Wschodniej. Dotyczyło to zarówno obszarów, które zmieniły swoją przynależność państwową w latach 1938–1939 (np. pogranicze słowacko-węgierskie) jak i obszarów obciążonych balastem konfliktów narodowościowych, które zmieniły przynależność państwową podczas wojny (Maramuresz, Kriszana, północno-zachodni Siedmiogród, południowa Dobrużda). Niepewni przyszłości byli także mieszkańcy ziem wcielonych w czasie wojny i po wojnie do imperium sowieckiego oraz ziem wcielonych w czasie wojny do III Rzeszy. Nacjonalistyczne dziedzictwo przeszłości, cień konferencji monachijskiej oraz tragiczne wydarzenia lat wojny i okupacji komplikowały położenie tych społeczności, które ponownie znalazły

21 Ze strony polskiej o sytuacji na tych obszarach po II wojnie światowej ostatnio por. zwłaszcza fragmenty J. KWIEK, *Z dziejów*; ze strony czeskiej J. FRIEDL, *Vztahy mezi Československem a Polskem*; ze strony słowackiej Martin GAREK, *Horná Orava a severní Spiš v rokoch 1945–1947*, Kraków 2007.

się w roli mniejszości narodowych. Z drugiej strony, dążący do zdobycia popularności wśród własnych rodaków komuniści już podczas wojny zdali sobie sprawę z popularności haseł narodowych w mobilizowaniu ludności do walki z okupantami. W odezwach podziemia komunistycznego pojawiły się więc nagle zabarwione narodowo i nacjonalistycznie, a w odniesieniu do niemieckiego okupanta zabarwione często ideologią słowiańską hasła i odezwy dla rodaków pod okupacją bardziej zrozumiałe. Odwoływano się do zasłużonych w dziejach danego narodu postaci historycznych i wzywano do tworzenia ponadpolitycznych i ponadklasowych sojuszy, frontów czy bloków „narodowych”. Głoszone przez komunistów hasła walki o niepodległość miały wyciszyć padające pod ich adresem oskarżenia o lekceważenie spraw narodowych. Komuniści zaczęli kreować się także na jedynych spadkobierców tych niepodległościowych tradycji i jedyną siłę zdolną do zjednoczenia i poprowadzenia własnego narodu do zwycięstwa. Zgodnie z przyjętą taktyką, unikano głoszenia haseł kojarzących się z komunizmem a kwestia narodowa stała się istotnym czynnikiem służącym legitymizacji politycznej obecności komunistów w życiu konspiracyjnym. Na tej bazie padały również hasła budowy państw narodowo homogenicznych, co również nie sprzyjało nowemu ułożeniu stosunków narodowościowych w powojennej Europie, jak i plany pozostawienia w powojennych granicach bądź przyłączenia dawnych obszarów spornych. Nie przypadkiem więc po zakończeniu II wojny światowej odżyły stare konflikty. Propaganda wokół tej problematyki podkreślać miała winę reżimów przedwojennych w skonfliktowaniu robotników i chłopów na pograniczach. Nowa rewizja granic, pomijając oczywiście obszary wcielone do ZSRR, miała odbywać się „w duchu braterstwa i przyjaźni” a sukces w sprawach, o które bez powodzenia zabiegali w latach międzywojennych politycy „burżuazyjni” miał dodatkowo wzmocnić pozycję komunistów. Jak jednak wiadomo, w ostatecznym rozrachunku argumentacja, którą posługiwali się komuniści i panująca na pograniczach atmosfera nie odbiegały od poprzednich konfliktów. Dotyczyło to nie tylko aktywności PPR i KSČ, ale i partii komunistycznych w innych krajach. Należy więc umiejscawiać spory polsko-czechosłowackie i politykę narodowościową obu państw w szerszym ideologicznym i politycznym tle specyfiki pierwszych lat powojennych i dokonywać porównań sytuacji w poszczególnych państwach, jak i porównań z wcześniejszymi sporami granicznymi między nimi.

Ze wspomnianą specyfiką lat 1945–1947 wiąże się także pewien ważny problem, którego historyczna rekonstrukcja wydaje się być, mimo wszystko, jeszcze wciąż niezadowolająca. Chodzi o dotarcie do szerszych informacji na temat roli Moskwy w konflikcie między Warszawą a Pragą, gdyż to Sowieci faktycznie zadecydowali o jego zakończeniu. Niezależnie od stale ograniczanej suwerenności obu państw przez Stalina, analizując mniej widoczną aktywność Kremla po czerwcu 1945 r. a przed latem 1946 r. w tym

konflikcie, można bowiem zapytać jeszcze chociażby o pewne, zasygnalizowane przez niektórych historyków sprawy, jak choćby dalsze szanse Polski na wynegocjowanie zmiany sowieckiego nastawienia do rewizji granicy na Olzie po czerwcu 1945 r., czy możliwość zmiany tego nastawienia w przypadku przegranej KSČ również na obszarze Czech w wyborach parlamentarnych w maju 1946 r.²² Odpowiedzi na te pytania mogą przynieść jednak jedynie współczesne archiwa rosyjskie.

Pomijając dyskusje w stylu „jaki obszar komu się należał” oraz opisaną wyżej kwestię roli ZSRR w konflikcie, można więc zapytać czy w odniesieniu do problemu Zaolzia oraz szerszych stosunków polsko-czechosłowackich po zakończeniu II wojny światowej istnieją jeszcze między historykami polskimi a czeskimi jakieś kontrowersje. Po lekturze wymienionych wyżej publikacji, wydaje się, że ich źródłem mogą stać się obecnie raczej jedynie jakieś wynikające z nieznamomości źródeł opinie, abstrahując oczywiście od wypowiedzi emocjonalnych, fałszywych, czy tendencyjnych. Te ostatnie od czasu do czasu będą się jeszcze zapewne pojawiać, co przy delikatnej z natury kwestii granic i mniejszości narodowych oraz płynnej niekiedy granicy między historią a polityką jest raczej nie do uniknięcia.²³

---

22 Zob. M. K. KAMIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie*; W. MATERSKI, *ZSRR wobec polsko-czechosłowackiego*; TENŹE, *Dyplomacja Polski „lubelskiej”*.

23 Zob. Krzysztof NOWAK, *Zwischen Gesichte und Politik. Zur Historiographie der Teschener Schlesien, w: Geteilte Regionen-geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich*, red. Burkhard OLSCHOWSKY, Oldenburg 2013, s. 32–39.

Summary

Zaolzie (Olsaland) 1945.

On Polish historiography and historiographical controversions

Zaolzie (Śląsk za Olzą, Śląsk Zaolziański, in German Olsa-Gebiet) is a Polish name that was given to the western part of Cieszyn Silesia behind the border river Olsa after 1920 when it was connected to Czechoslovakia. However, it was inhabited by Polish population. This region (together with Spiš/Zips and Orava/Arwa) is mainly known for the Polish-Czechoslovak border disputes that took place in 1918–1920, 1938, 1939–1945 (in exile) and 1945–1947. The last mentioned events also concerned Kłodzkie (in German Glatz), Głubczyckie (Leobschutz) and Raciborskie (Ratibor). The course of the last border dispute that began in the last days of World War II was – due to the communist system ruling in both the states – considered for a taboo and it could not be dealt with in an appropriate historical way. After 1989 the situation changed; in Polish historiography the book of Warsaw historian Marek K. Kamiński *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948 / Polish-Czechoslovak Political Relations 1945–1948* / appeared in 1990 (it was actually written in 1980) and it started the wave of interest in the history of Zaolzie after the WW II. The most of books, articles and memoirs was created in the Polish-Czecho-Slovak border region, of course. Several scientific conferences dealing with the events from

1945–1947 were also organized in Poland and the Czech Republic in 1990s (in particular Marek K. Kamiński and Wiesław Balcerak from Poland and Jaroslav Valenta from the Czech Republic took part). Only after 1989 it was possible to confirm publicly that these were first of all the members of the communist parties who were involved and interested in the question of boarder changes after 1945. They used this strategy (intentional play with national emotions) to gain more votes for their party in the forthcoming elections. In 2010 (2nd edition in 2012) the book of Krzysztof Nowak *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu / Polish Minority in Czechoslovakia 1945–1989. Between Nationalism and Internationalism* / appeared. It has been the largest work dealing with the post-war conflict since the Kamiński's book from 1990. It seems that – thanks to the books by Kamiński, Nowak, or Jiří Friedl's monograph *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949 / The Czechs and the Poles in the Těšín Region 1945–1949* / (2012), etc. – the Polish and Czech historiographies have no longer had bigger disputes on the topic of Zaolzie in 1945. It is expected that some new data should bring the research in Russian archives only.